

חילול הקודש ע"י נידה ותקנת עזרא *

מאת ידידיה דינרי

מנהגי הרחקת הנידה נוגעים בשני תחומים עיקריים. התחום הראשון הם המנהגים האוסרים על נידה לנגוע במאכל וכלים ודורשים את בידודה¹. במאמר זה אדון בתחום השני, דהיינו בהרחקת הנידה מדברים שבקדושה – כדי שלא יתחללו על ידה. כוונתי למנהגים שאסרו על נידה לברך, להתפלל, להיכנס לבית הכנסת ולנגוע (ויש אומרים להסתכל) בספר תורה². מנהגים אלו עתיקים ככל הנראה עוד מזמן הבית, אבל אין להם בסיס הלכתי³. המדובר במנהגים עממיים נפוצים מאד שהנשים נהגו מעצמן⁴. ברצוני לעקוב כאן אחר ההיסטוריה הארוכה של המנהגים הללו. כפי שנראה להלן, הם עומדים בסתירה לנאמר בתלמודים ובספרי הפוסקים ובכל זאת לא נעלמו. מפעם לפעם יצאו הפוסקים נגד המנהגים האלו ואף על פי כן המשיכו להתקיים תוך עליות וירידות עד ימינו.

תקנת עזרא באה לחייב את בעל-הקרי בטבילה לפני לימוד תורה ותפילה. להלן נראה כיצד השפיעה תקנת עזרא על מנהגי ההרחקה של הנידה מדברים שבקדושה.

א.

על קדמות המנהגים מעידים דבריו של יוספוס פלביוס שכתב: 'אולם בנוגע לחפצים הקדושים נתן לו יעקב לערוך חפוש... ורחל בשמעה את הדבר, הסתירה את הצלמים בכר הגמל, אשר נשא אותה. היא נשארה עליו ואמרה כי מציקה לה דרך נשים. ולכן לא המשיך את החפוש, יען חשב שבתו במצבה לא תקרב אל הצלמים'⁴. בוודאי מתאר כאן יוספוס את מנהגי הנשים בימיו, שהתרחקו מדברים שבקדושה בעת נידותן.

על מנהגים אלו נשארה גם עדות חיצונית: בחיבור של מטיף נוצרי מסוריה מן המאה ה-3, מוצאים נזיפה לנשים נוצריות ממוצא יהודי על שנמנעות לבוא לכנסיה בימי נידותן⁵. המנהג שהנידה אינה מתפללת יסביר לנו גם קטע בפסיקתא שהמו"ל רמא"ש התקשה בו: 'כך שנו רבותינו מי שראה קרי ביום הכיפורים רוחץ כדרכו ביום הכיפורים, בלבד שילך

* הרצאה שהרציתי במכון ללימודים מתקדמים של האוניברסיטה העברית בשנת תשל"ח. אני מודה להנהלת המכון שאפשרה לי להקדיש שנה ללימוד ולמחקר.

1. על המנהגים מן הסוג הזה כתבתי מאמר נפרד בתרביץ, מ"ט (תש"ם) עמ' 302-324. שם יש גם דיון על דברי הרמב"ן לבראשית לא: לה.

2. יש שכתבו שאין לאשה נדה בימי ראייתה ליכנס לבית הכנסת או להתפלל או להזכיר השם או ליגע בספר ויש אומרים שמתרת בכל וכן עיקר, אבל המנהג במדינות אלו כסברא ראשונה (הגהות הרמ"א לשלחן ערוך, אורח חיים סימן פ"ח א').

א2. ראה במגן אברהם שכתב על מנהגים אלו 'מנהג שאין לו יסוד' (לאו"ח סי' פח אות ב').

3. 'הנשים נהגו סלסול בעצמן ופרישות בעת נדותן שאין נכנסות לבית הכנסת וכו' (ראבי"ה א' עמ' 45).

4. יוספוס, קדמוניות, א' יט, י' (תרגום שור עמ' 56).

5. H. Achelis, *Die syrische Didascalie*, Berlin 1904, p. 114.

וירחץ במקום צנוע, שאין לך (חכה) [חביב] לפני המקום מן הצניעות והצנע לכת עם אלוֹקִיךָ, אֵע"פ (שהתורה) [שהותרה] לך טהרת [קרי] ונידה ביום הכיפורים⁷. רמא"ש סבר שיש למחוק את המילה 'ונידה'. ממה נפשך, אם מדובר בזמן שעדיין שומרים בא"י על טהרה, הרי כל חייבי טבילות טובלין ביום הכיפורים⁸, ואם בזמן שאין שמירת טהרה, הרי גם הנידה אינה טובלת ביוה"כ⁹. אבל באמת אין למחוק כלל את 'ונידה', שכן הדרשן בפסיקתא אינו מתייחס לטבילה משום טהרה אלא למנהג שאסר לנידה להתפלל לפני הטבילה ולכן נקט בעל קרי ונידה דווקא.

הגאון רב נטרונאי כבר הצביע על כך שמנהג הנשים שלא להתפלל בימי נידותן, עומד בסתירה לדברי התלמוד במס' בכורות כו ע"ב: 'כך ראינו שנדה מתפללת ומברכת בנדתה כמנהגה ואינה חוששת לדבר. נהי דאסורה לביתה, כלום נפטרת מן המצות, דאמר רבא נדה קוצה לה חלה, כיון דחייבת להפריש אי אפשר להפריש בלא ברכה, מה לי ברכת המצות ומה לי לתפלה'¹⁰.

הוכחה נוספת הביא הרי"ף ממס' ברכות כ"ו א'. על דברי המשנה 'זב שראה קרי ונדה שפלטה שכבת זרע' וכו' כתב הרי"ף: 'מהא מתני' שמעינן דזבין וזבות ונדות ויולדות כולהו חייבין בתפילה דדייקינן וכו' הא זב שלא ראה קרי ונדה שלא פלטה שכבת זרע, אין צריכין טבילה לדברי הכל וכן הלכה'¹¹.

יש סתירה למנהג גם מן הברייתא שבתלמוד הירושלמי: 'תני זבין וזבות נדות ויולדות קורין בתורה'¹².

גם לראשונים¹³ היה ידוע שבחיבור הנקרא ברייתא דמס' נידה, הובאו מנהגי ההרחקה בהדגשה רבה: 'אסור לשאול בשלום נדה יושבת שלא תהרהר ותאמר אמן ומתחללת את השם'¹⁴, 'ואל המקדש לא תבוא אין לה רשות להכנס לבתי מדרשות ולבתי כנסיות'¹⁵. אולם

6. "קרי" הוסיף ר' אפרים זלמן מרגליות בפירושו "זרע אפרים" לפס"ר, וזה מוכח מתוך העניין.
7. פסיקתא רבתי, תחילת פרק מה.
8. מס' יומא פח, א'.
9. ר' דברי הרי"ף בתוס' ביצה יח ב' ד"ה כל.
10. אוצר הגאונים למס' ברכות, חלק התשובות, עמ' 48.
11. רי"ף למסכת ברכות, סוף פרק ג'.
12. ירושלמי, ברכות פרק ג' הלכה ד' (דף י', ע"ב), בבבלי כ"ב א': 'ובאין על הנדות': בתוספתא ברכות פרק ב' הלכה י"ב כמו בירושלמי, אבל ר' שם דברי פרוף' ליברמן בתוספתא כפשוטה.
13. באשכנז, הראב"ה ח"א עמ' 45, ובספרד, הרמב"ן לבראשית לא, לה.
14. ברייתא דמס' נידה עמ' 17. הברייתא פורסמה ע"י ח"מ הורביץ בקובץ "תוספתא עתיקתא", פרנקפורט תרמ"ט, מחלקה ה'.
15. שם, עמ' 30. הקראים דרשו את הפסוק הזה 'בכל קדש לא תגע ואל המקדש לא תבא עד מלאת ימי טהרה' (ויקרא יב: ד): 'בכל קדש לא תגע' – זה בעלה, 'ואל המקדש לא תבא' – אלו בתי כנסיות. נגד הדרש של הרישא יצאו בחריפות הרמב"ם (משנה תורה הלכות איסורי ביאה פ"א הל' ט"ו) ור' טוביה ב"ר אליעזר (סוף המאה ה' 11 בבולגריה) במדרש לקח טוב (פרשת תזריע בדי'ה) ואם לא תמצא ידה: 'והשוטים אשר באו וחדשו תנות, מקרוב באו לא שערום אבותינו וכו'". ונגד הדרש של הסיפא מצאנו פולמוס ארוך במחזור ויטרי עמ' 606: 'אם מפני שסבורות הן (הנשים) שביית הכנסת יהי כמקדש, אפילו לאחר טבילה למה נכנסות בו והלא מחוסר כיפורים וכו' אם נכנס בו בכרת, וא"כ אל תכנסו בו לעולם וכו'".

החיבור הזה אינו בר סמכא כלל. דעות שונות נאמרו בנוגע למחבר ברייתא דמס' נידה¹⁶, אך על כל פנים ברור שמחבר הספר היה שייך לכת מסוימת בארץ ישראל שלא התנהגה כתורה וכהלכה¹⁷. רבנו ירוחם כבר כתב: 'וגם יש מהן שבכל אותו זמן אינן נכנסות לבית הכנסת, מנהג בטעות הוא ומינות גדולה היא וצריך למחות על ידן'¹⁸.

ב.

הדעה המקובלת בישיבות הגאונים בכבל היתה שמותר לאשה נידה להתפלל ולבוא לבית הכנסת. למרות התנגדות הגאונים, לא נעלמו מנהגי ההרחקה מדברים שבקדושה והיו נשים רבות שהמשיכו במנהגן. אנו למדים על כך מן התשובות הרבות של הגאונים בנושא זה, שבהן הם חוזרים ומדגישים שאין מקום להרחקת הנידה מדברים שבקדושה¹⁹.

יוצא מן הכלל הוא הקטע מספר המקצועות שהובא ע"י הראשונים ובו כתוב: 'אשה לא תכנס בבית הכנסת כל ימי ראייתה עד שתתלבן שנאמר בכל קדש לא תגע וכו' וכן הוא בשם רב צמח גאון²⁰ וכן מנהג שתי ישיבות ואפילו מחוץ לכנסת²¹, ואין לי אלא בימי נדוטה בימי שמירתה מנין, ת"ל עד מלאת ימי טהרה ולא מבעי דאסור למיעל לבי כנישתא אלא כד שמעה מידי דברכתא אסור לה לענות אמן דאמר רבי יהודה אסור לברך לפני הנידה שלא תהרהר ותאמר אמן ונמצא שם שמים מתחלל²².

דברי ס' המקצועות דורשים הסבר. לדעתי מיוצגות כאן שתי שיטות. אע"פ שהדברים נראים כיחידה אחת, יש לחלק את הקטע הזה בספר המקצועות לשתי פסקאות. הפסקה הראשונה מסתיימת ב'וכן מנהג שתי הישיבות ואפילו מחוץ לכנסת'. הדעה כאן היא שאסורה רק 'עד שתתלבן'. ואילו הפסקה השנייה המתחילה ב'ואין לי אלא בימי נדוטה בימי שמירתה מנין וכו'' – שיטתה חולקת על הקודמת, מחמירה יותר וסבורה שאסורה להתפלל גם בימי ליבונה, ועוד שגם אסור לה לשמוע ברכה. כדעה הראשונה מצאנו גם בקטע אחר של ספר המקצועות: 'שאלו מקמי רב חנינאי ריש כלה, נדה מהו למיעל לבי כנישתא לצלוי,

16. ר' א' אפטוביצר, מחקרים בספרות הגאונים עמ' 166-168. ב"מ לוין בס' מתיבות עמ' 110 וח"מ הורביץ במבואו 'פתחי נידה' שם, מחלקה ד'.

17. ר' ש' ליברמן, שקיעין, עמ' 22 וס' מתיבות עמ' 115-118.

18. רבנו ירוחם חלק חוה נתיב כו ח"ג (דף רכג ב').

19. הגיעו אלינו תשובות המתירות מרב יהודאי, מרב נטרונאי, רב עמרם ורב צמח (אוצה"ג לברכות חלק התשובות עמ' 48-69). יש בתשובות ניסיון לשכנע את הנוהגות במנהגי ההרחקה לעזוב את מנהגן, ולכן יש מן התשובות הכתובות בסגנון פולמוסי כגון: 'ושאלו מקמי דריש מתיבתא מנין לנדה שתתפלל, אמר להון את למד שבשעה ששמעו ישראל את הדיברות מפי הגבורה היו בכל אנשים ונשים וטף שנאמר הקהל את העם האנשים הנשים והטף' (אוצה"ג שם, עמ' 49 בשם ה"ג אספמיא).

20. כידוע ישנם ארבעה גאונים בשם רב צמח ואין לדעת למי הכוונה. אבל על כל פנים יש גם תשובה של רב צמח המתירה לנידה להתפלל (אוצה"ג לברכות חלק התשו' עמ' 48). לדעת אפטוביצר (הוספות ותיקונים לראב"ה חלק א' לעמ' 46) הכוונה לרב צמח ב"ר שלמה אב"ד של הגאון רב עמרם.

21. לאור התשובות הרבות של הגאונים המתירים לנידה להתפלל ולהכנס לבית כנסת, קשה קצת להבין את הביטוי 'וכן מנהג שתי ישיבות', וגם זה כנראה חלק מן הסגנון הפולמוסי.

22. מובא בס' האגור סי' א' שפח מס' אור זרוע גדול.

ואמר כי פסק דם נדה וטבלה²³ ושניה כסותה שפיר דמי למיעל בי כנישתא לצלוי'. אבל במובאה זו גם דעה שלישית²⁴. הדעה האוסרת לנידה להתפלל ולבוא לבית הכנסת, אין לה על מה לסמוך, מבחינת ההלכה שבתלמוד, ולכן רוב הגאונים התירו. אעפ"כ היה זה מנהג נפוץ בין הנשים ומנהג זה משתקף כאן בספר המקצועות²⁵. ואמנם הנוהג הזה מסביר עוד שתי תופעות תמוהות מתקופת הגאונים:

א) בס' השאלות כתוב: 'רב איקלע לבי שמואל שדר (לה) שמואל כסא דברכתא לדביתהו ולא קיבלה, איכא דאמרי דכי הוות יתבא נדה מהודעא ליה בכסא דברכתא, ואיכא דאמר נדה לא שתיא כסא דברכתא וכו'²⁶. הראב"ד מביא דברי השאלות ושואל: 'לא ידענא מאי טעמא דהא התם לאו על פתורא דידיה הות אכלה ושלא בפניו הוה, והלא הצעת המטה שהוא דבר המביא לידי הרגל עבירה ואפילו הכי שלא בפניו מותר'²⁷. ואמנם קירוב להרגל עבירה אין כאן, אבל המדובר בכוס של ברכה, ובכוס של ברכה דווקא²⁸. ב'איכא

23. טבילה זו היא לפני ימי ליבונה, אחרת אין כאן תשובה לשאלה, כי הרי נשאל על נידה ואם המדובר בטבילה שלאחר ימי ליבונה שוב אין לקרוא לה נידה. וגם ר"ת פירש 'שהיו רגילות לטבול שתי טבילות אחת לסוף ז' לראייתה ואחת לסוף ימי ליבון' (תוס' שבת יג ע"ב ד"ה בימי) ובמאמרי 'מנהגי טומאה של הנדה – מקורם והשתלשלותם' (ר' לעיל הערה 1) יש דיון על שיטה זו של ר"ת.

24. אוצה"ג לברכות חלק התשובות עמ' 49 ממעשה רוקח סימן קצ"ה, שם בלי כל מעבר שתי פסקאות מצורפות יחד. הפסקה השנייה מתחילה: 'ואמר דלית בה אסורא דהא בעלי קרי זובין מותרין לקרות בתורה ולשנות בתלמוד ולהתפלל. והא דכתיב "בכל קדש לא תגע" לעניין תרומה וקדשים דאסיר, ואל המקדש לא תבוא' שאינה מביאה קרבן עד מלאת נקיות וכן ההלכה'. בפסקה האחרונה באה לידי ביטוי דעה שלישית, שהיא המקובלת בתשובות הגאונים. כאן יש פולמוס עם אלו שקשרו את הפסוק 'בכל קדש לא תגע ואל המקדש לא תבא' עם כניסת הנידה לבית הכנסת ועם התפילה, כפי שזה מופיע בקטע הראשון של ספר המקצועות.

25. בקטע מכ"י של תרגום עברי מפירוש רס"ג לויקרא שפרסם פרופ' מ' צוקר, בתרביץ, לג (תשכ"ד), עמ' 54–55, כתוב גם כן שהנידה אינה נכנסת לבית הכנסת. תודתי לפרופ' צוקר שהפנה אותי לקטע זה. רס"ג שם, מבחין בפירוש בין בית המקדש ובין 'בתי כנסיות ובתי מדרשות, אע"פ שאנו קוראים לכנסיות הללו מקדש מעט, אין קדושתן כקדושת המקדש, שאין מזהירין אלא על ששרוי בו כבוד ה' וכו' מזהירין עליו שלא לבא בו הנידה והיולדת וכל טמא'. רס"ג יוצא כאן נגד הדעה שפרשה את הפסוק 'ואל המקדש לא תבוא' שאסור ליולדת ולנידה לבוא לבית הכנסת. ואעפ"כ הוא ממשיך שהנידה אינה נכנסת לבית הכנסת (ראה להלן הערה 58). בוודאי שיש כאן רק תיאור המציאות, כפי שהנשים נוהגות.

26. ס' השאלות לפרשת אחרי מות סי' קי"ב. הראב"י כתב על הסיפור הזה: 'ואנו לא אשכחנא עובדא דהין לא בירושלמי ולא בבבלי ולא במדרש' (ס' האשכול הוצ' אורבך ח"א עמ' 97, אבל ר' שם בעמ' 117: 'ואייתי לה מירושלמי'. בירושלמי שלפנינו במס' כתובות פ"ב ה"ה (כ"ו ע"ג) איננו, וצ"ע).

27. בעלי נפש לראב"ד הוצ' הרב קאפח עמ' כ'. ובאמת קשה גם מן המסופר בגמרא (כתובות ס"א א') שאשתו של שמואל בעצמה מזגה לו הכוס אפילו בפניו ע"י שינוי ובעל האשכול כבר כתב שלעניין הרגל עבירה, אין הבדל בינו לבינה, וכפי שסיכם זאת המאירי: 'אין מכח ההלכה איסור לשתות בכוס שהוא שותה, אע"פ שבשאלות כתב כן, שאין זה קירוב הדעת'.

28. אמנם הראב"ד שם כתב: 'ומסתברא דלא שנא כוס של ברכה ולא שנא כוס אחר', אבל בעל השאלות מדגיש את 'כסא דברכתא ור' בפירושו של ר' שלמה ב"ר שבתאי (בהוצ' מירסקי עמ' קפ"ד) שמשמע גם ממנו שפירש שבכוס של ברכה דווקא. ומה שכתוב שם בשאלות בהמשך: 'ואי שתיא אתא לידי הרגל עבירה' הוא מפרש: 'דכיון דשתיא אמר לא נידה היא ואתיא לידי עבירה'.

דאמר נדה לא שתיא כסא דברכתא' יש שוב ביטוי למנהג של הנשים הנידות להתרחק מכל דבר שבקדושה.

ב) הנוהג הזה גם מסביר תופעה תמוהה בהשתלשלות ההלכה בברכה של טבילה הנידה. במס' פסחים נאמר שכל המצוות מברך עליהן עובר לעשייתן חוץ מן הטבילה. ובוודאי לפי פשוטה של גמרא הכוונה לגר בלבד, כפי שיוצא מן הטעם הכתוב שם: 'דאכתי גברא לא חזי'²⁹. אמנם באוהצ"ג מביא 'ויש גאונים שחולקין ואומרין דלא חילקו בין טבילה לטבילה, וכי היכי דטבילת גר אינו מברך עד אחר הטבילה משום דאכתי גברא לא חזי וכו' הוא הדין נמי בטבילת נשים'³⁰. ויש לשאול מאחר שגם גאונים אלו מודים שהטעם הוא 'משום דאכתי גברא לא חזי' והאשה חזיא, מדוע באמת לא חילקו? גם רב האי נשאל: 'שהיו תמהים משום טומאה אמאי אין ראוי לברך על הטבילה קודם שיטבול' והשיב שזו טעות ש'חוץ מן הטבילה' מתיחס לגר בלבד³¹. את הרקע לעובדה שלא חילקו בין גר לנידה יש לראות בנוהג הנפוץ של הנשים שלא לברך ושלא להתפלל בזמן נידותן³².

שאלת הברכה של הנידה בזמן טבילתה, העסיקה הרבה את הפוסקים באשכנז וצרפת. המציאות היתה כמו בבבל ובא"י, שהנשים נהגו לברך אחר הטבילה. אולם מנהג זה היה נגד פשוטה של הגמרא שדרשה ש'כל המצוות מברך עליהן עובר לעשייתן'. היו שתי גישות כדי להתמודד עם הבעיה: א) ליישב את הגמרא בדרך של פרשנות. ב) לנסות להילחם במנהג כדי לבטלו. בדרך הראשונה הלך הראב"ן נאמן לשיטתו כפי שתיארה בהקדמה לספרו, שמגמתו 'לגלות טעמי ומנהגי הראשונים'³³. הוא משתדל להוכיח שהימרא 'חוץ מן

29. מס' פסחים ז ע"ב. ראה שם בתוס' ד"ה "על" בשם הגאון. בר"ח שם ובס' הראב"ן למס' נידה סי' שכ"ח בשם יש מפרשים, נמצאת הוכחה מקורית, כי מדובר בטבילת גר: 'משום דתני עלה בית הלל אומר הפורש מן הערלה כפורש מן הקבר, והיינו דקאמר משום דאכתי לא חזי למימר אשר קדשנו במצוותיו, דאכתי לא נתקדש במצוות עד שיטבול, אבל כל שאר טמאים מברכי קודם טבילה' (ס' הראב"ן סי' שכ"ח). ב'נחל אשכול' על ס' האשכול סוף סי' ב' אות י"א כתב ע"ז: 'ואני בעניי לא ידעתי מקום הברייתא שנשמכו בה ב' דברים אלו, אולי היתה כתובה בתוספתא פ"ט דשבת החסר בספרנו'. במשנה, בפסחים צ"ב א' ובתוספתא שם פ"ז ה"ד נמצא: 'בית הלל אומר הפורש מן הערלה כפורש מן הקבר'. ואולי היו דברים אלו לפני ה"ש מפרשים" בגמרא בפסחים ז ע"ב בסיפא של הברייתא 'טבל ועלה בעלייתו אומר וכו''. ויש עוד אפשרות, בגמרא שלפנינו כתוב: 'בי רב אמרי חוץ מן הטבילה', אבל בתשובות הגאונים ליק סימן צא בתשובה המיוחסת לרב האי, מביא זאת כ'תנו רבנן' ואולי בהמשך הברייתא היא היה כתוב בית הלל אומר וכו'.
30. אוצה"ג לפסחים חלק התשובות עמ' 9. וכן בה"ג שהו"ל הרב הילדסהיימר בברלין, עמ' 627: 'וכד טבלה וסלקה צריכה לברוכי בא"י אקב"ו על הטבילה'. ור' שם בהגהות ר"ע הילדסהיימר אות ג' שהעיר על הקשר בין הימנעות מתפילה ועיכוב הברכה עד אחר הטבילה.
31. אוצה"ג שם, עמ' 8. מדוע לא פירש רב האי "גברא לא חזי" על בע"ק? במיוחד תמוה הדבר לפי שיטתו שלעניין תפילה לא בטלו לטבילות של בע"ק (אוצה"ג לברכות חלק התשובות עמ' 55) וזה היה הנוהג בישיבות. כידוע למד רב האי בצעירותו אצל רב אהרן סרג'אדו והוא מספר: 'זכורים אנו כמה שבתות ממר רב אהרן גאון ז"ל שהיינו מתפללין בביתו והוא יושב מן התפילה עד הערב' (שם). תשובת רב האי נמסרת בשמו אך כנראה הדברים אינם שלמים. ייתכן שבגלל ה'דתני עלה וכו'' שהזכרתי בהערה 29, פירש רב האי שהכוונה רק לגר בלבד. הר"ח שלפנינו מביא דברים אלו בשם ויש מי שאומר ובתוס' כתוב שהר"ח כתב כך בשם הגאון, כנראה רב האי.
32. גם בא"י נהגו הנשים לברך אחרי הטבילה. ראה בספר והזוהר פר' מצורע דף ע' א': 'וכשתעלה מן הטבילה חייבת לברך'.
33. ראה א"א אורבך, בעלי התוספות, עמ' 149.

הטבילה, 'אע"פ שנאמר שם הטעם 'דאכתי גברא לא חזי' אינה מתכוונת לגר 'דהוה לפרושי חוץ מטבילת גר ומדסתם שמע מינה בטבילת כל הטמאין מיירי'. אבל הוכחה זו עדיין אינה מיישבת את הבעיה כפי שמקשה בעצמו: 'דקיי"ל האינדא כריב"ב דטמא קורא בתורה ומתפלל ומברך כי אורחיה'³⁴. זאת אומרת, לפי שיטת חכמי אשכנז, שביטול טבילת בע"ק כולל גם את התפילה והברכות³⁵, הרי האינדא אין מקום לדרישה של ברכה בטרהרה³⁶. במקום אחר הוא מגיע להבחנה מעניינת שלפיה בכלל אין להסתמך על הסוגיה במס' פסחים כדי ליישב את המנהג. הוא כותב: 'הא דתנן טבל ועלה וכו' נשנית קודם בימי התנאים [דלא] (ו)נהגו העם כריב"ב דאמר טמא מותר בדברי תורה, והא דאמר רבינא הילכתא נידה קוצה לה חלה, בימי האמוראים, שכבר הנהיגו כריב"ב ומשנה זו לא זזה ממקומה'³⁷. ובכל זאת כדי ליישב קצת את המנהג הוא כותב: 'הכא גבי טבילה כיון דלא תר סמוך לטבילה תברך בטרהרה שפיר טפי דתמתיך'³⁸.

ר' תם וגיסו ר' שמשון מפליז הלכו בדרך השנייה. 'הרבר ר' יעקב והרב ר' שמשון הורו כך דמותר לפרסם ולהורות הדבר כי חילול השם הוא דטובלות ומעכבות עד אחר קיום המצוות'³⁹. התנגדותו התקיפה של ר' תם למנהג מובנת היא ע"פ דרכו, אבל יש לשים לב לביטוי כ'חילול השם הוא' או 'חילול שמים הוא'. מה עניין חילול ש"ש לכאן? להלן אראה שדברי ספר המקצועות המבוססים על ברייתא דמס' נידה היו ידועים באשכנז וצרפת מזמנים קדומים. במובאה הנ"ל מסתמך בעל ס' המקצועות על מאמר בברייתא דמס' נידה '... אסור לה לענות אמן דאמר רבי יהודה אסור לברך לפני הנידה שלא תהרהר ותאמר אמן ונמצא שם שמים מתחלל'⁴⁰. לדעתי יש בדברי ר' תם רמז ברור להוציא מלבן של הסוברים כך. כלומר, שם שמים אינו מתחלל ע"י שהנידה מברכת אלא להיפך ע"י שהיא מעכבת את הברכה.

אולם דברי ר' תם לא נתקבלו וכבר הר"י הורה דאין לגעור בנשים המברכות אחר הטבילה משום שכך היה המנהג⁴¹.

34. ס' הראב"ן למס' נידה סי' שכ"ח.

35. ר' להלן הערה 60.

36. וזה קשה כמובן גם לפי רש"י שפירש בד"ה 'דאכתי גברא לא חזי' – כגון טבילת בע"ק וכו' ומשום ההיא טבילה תקון בכל הטבילות ברכתן לבסוף'. וכבר כתב עליו בתוס' רבנו פרץ 'וקשה דהיינו דווקא בבעל קרי', אבל שאר טבילות כגון נדה אינה אסורה בדברי תורה, וכ"ת דמשום הא טבילה דבע"ק תקן בכל הטבילות ברכתן לבסוף, אבל מ"מ קשה דהתינת למ"ד בע"ק אסור לד"ת אלא למ"ד מותר מדכתיב הלא כה דברי כאש וכו' מאי איכא למימר'. רבנו פרץ מוכיח מכאן את נכונות הפירוש שהכוונה לגר.

37. ס' הראב"ן לתחילת מס' פסחים (הוצ' אהרנרייך דף קנ"ט ב').

38. ס' הראב"ן למס' נידה סי' שכ"ח ותירוץ זה גם במחזור ויטרי עמ' 591, ור' ס' המנהיג סוף סימן קכ"א. ובדרך זו השתדלו לתרץ את המנהג כנראה גם בתקופת הגאונים, ר' שערי תשובה סי' ק"ע, לדעת בעל איי הים התשובה היא של רב נטרונאי.

39. ס' הישר לר"ת חלק החידושים הוצ' שלוינגר סי' ת"ו עמ' 243 ובמחזור ויטרי עמ' 592: 'ור"ת ורבנו שמשון ב"ר יוסף חזרו בו וציוו לפרסם ולהורות הדבר כי חילול שמים הוא שטובלות ומעכבות וכו'. וכן מובא הדבר בשמם בס' המנהיג סי' קכ"א.

40. אוצה"ג לברכות חלק התשובות עמ' 49 ובברייתא דמס' נידה עמ' 17.

41. תוס' לפסחים ז' ב' ד"ה על. ואע"פ שהר"י כנראה לא קבל את תירוץ של הראב"ן, הסתפק בהסתמכות על המנהג בלבד. תלמידו ר' יהודה שירליאון מביא בשמו 'ואע"ג דהשתא בע"ק מותר בדברי תורה אין לשנות המנהג' (תוס' ר"י שירליאון לברכות דף נ"א ב') ור' בבית יוסף ובכ"ח

ג.

גישתם של פוסקי אשכנז אל הרחקת הנידה מדברים שבקדושה, דורשת הבהרה והסבר. אם נשווה את שני סוגי ההרחקה – נגיעה במאכלים ובכלים והרחקה מדברים שבקדושה – מבחינת השתלשלותם, נראה שהנטייה באשכנז היא הפוכה מאשר בתקופת הגאונים בבבל. בסוף תקופת הגאונים המצב הוא שאמנם מבחינת המנהג קיימים שני הסוגים של ההרחקה, דהיינו יש נידות שנוהגות לא להתפלל ולבוא לבית הכנסת ויש הרחקה מבישול ומגיעה במאכל וכלים. אבל הדעה המקובלת בין הגאונים היא קבלת ההרחקה מנגיעה במאכל וכלים והתנגדות להימנעות מתפילה ומכניסה לביה"כ. ואילו באשכנז, ההתפתחות היא הפוכה: ב'מעשה הגאונים' הוכאו שני הסוגים של ההרחקות⁴², וכן בספרי דבי רש"י והם אף משבחים אותן כחומרות טובות⁴³. מן הראב"ן ואילך אנו מוצאים מפנה. הראב"ן אמנם מודיע לנו שמנהג הנשים לאסור גם את הנגיעה במאכל וכלים, אבל הוא יוצא נגד ההרחקה של נגיעה במאכל וכלים⁴⁴ ולא נגד ההימנעות מכניסה לביה"כ. ואילו נכדו הראב"י משבח בפירוש את המנהג של הימנעות הנידה מכניסה לביה"כ וכבר אינו מביא כלל את המנהג של הרחקת הנידה מנגיעה במאכל וכלים⁴⁵. ממנו והלאה נמשכת גישה אוהדת זו של פוסקי אשכנז כמשך מאות שנים, כפי שנראה. להלן גם אוכיח שסמוך לזמנו של הראב"י, חלה הרחבה של מנהג ההרחקה מדברים שבקדושה. התופעה הזאת שחכמי אשכנז בחרו אז לקרב את סוג ההרחקה מדברים שבקדושה ולרחק את הסוג השני של מנהגי ההרחקה, היא תמוהה, שהרי דווקא במנהגי ההרחקה מדברים שבקדושה כפי שנתקבלו אז, היו כרוכים כמה איסורים כדלהלן.

במיוחד תמוה הדבר לאור גישתם של פוסקי אשכנז לתקנת עזרא. תקנת עזרא הטילה חובת טבילה על בעל קרי לפני לימוד תורה ותפילה⁴⁶. התחום היחידי שבו מצאו ראשוני אשכנז קשר בין טומאה להרחקה מדברים שבקדושה (מחוץ למקדש ולקדשים) זהו בתקנת הטבילה של בעל קרי לתורה ולתפילה. ולכן הם מדמים דין נידה לדין בעל קרי, לומדים זה מזה ומקשים מזה על זה⁴⁶. אלא שלכאורה דמיון זה אינו פשוט כל כך, שהרי

לטור יו"ד סי' ר' מחלוקת אם דברי הר"י בדיעבד או גם לכתחילה והמו"ל של תוס' ר"י שירליאון כבר העיר שמדבריו משמע שהר"י התיר אפילו לכתחילה, כפי הנראה משום תפוצתו הרבה של המנהג.

42. בספר הרוקח סי' שי"ח: 'מצאתי במעשה הגאונים'.
43. מחזור ויטרי עמ' 606 וכן בספר הפרדס הוצ' אהרנרייך, עמ' ג וספר האורה, עמ' 167. 'ומנהג זה יפה לישראל לנהג' 'ומקום טהרה להן ויפה עושות ואשריהן'.
44. ס' הראב"ן למס' נידה סימן שיט. וכן מובא: 'ומורי אבי העזרי אמר לי שראה את רבנו אליעזר ממיץ שהיה שותה מכוס שהיתה שותה אשתו נידה' (אור זרוע ח"א סימן שס). וכן פוסק בספר יראים, עמוד עריות (הוצ' עם תועפות רא"ם דף כד ע"ב) שאין איסור אלא כששניהם יחד מזיגה והושטת הכוס. הבדל היחס בין שני סוגי ההרחקה מתבטא גם בספר הרוקח. בסוף סימן שיח מעתיק בעל הרוקח מ'מעשה הגאונים' ומביא את שתי ההרחקות. ואילו בסימן שיז המדבר אלינו הוא בעל הרוקח עצמו, ושם מביא רק את 'מנהג נשים בעוד שרואה לא הולכת לבית הכנסת', ואינו מזכיר כלל את המנהג של הרחקה ממאכל וכלים.
45. ספר הראב"י ח"א עמ' 45.
46. אראה מס' ברכות כא ע"א.
46. הראב"י לאחר שמביא מנהג הנשים הנידות שאינו נכנסות לביה"כ, כותב: 'וכשר המנהג כדאמרינן אבעל קרי שמעתי שמקילין בה ושמעתי שמחמירין בה וכל המחמיר בה מאריכין לו ימיו

הרמב"ם כתב: 'ולא מפני טומאה וטהרה נגעו בה אלא כדי שלא יהיו ת"ח מצויים אצל נשותיהן כתרנגולים, ומפני זה תקנו טבילה לבע"ק לכדו והוציאווהו מכלל הטמאין'⁴⁷. אבל כבר הקשו על הרמב"ם: 'לא אתמר בגמרא לעיקר טעמו אלא גבי הא דאמרינן דנחום ור"ע לחשו ולא רצו לשנות לתלמידיהם דבע"ק שנתנו עליו ט' קבין דטהור, וקאמר טעמא שלא יהיו ת"ח וכו' אבל עיקר טעמא הוי משום יום אשר עמדת וגו' אלא דמש"ה בנתינת ט' קבין תסגי ליה, שמכיון שצריך רחיצה יהיה נזהר מטומאת קרי, אבל כדי שלא יהיו ת"ח וכו' לא פרסמו הדבר אלא בלחישא'⁴⁸. את שיטת הרמב"ם כבר תירצו⁴⁹, שהוא נמשך אחר דברי הירושלמי: 'א"ר יעקב בר אבון כל עצמן לא התקינו את הטבילה הזאת אלא שלא יהו ישראל כתרנגולין הללו וכו'⁵⁰.

אבל ראשוני אשכנז למדו כפי שמפורש בבבלי בברייתא: 'והודעתם לבניך ולבני בניך וכתוב בתריה יום אשר עמדת לפני ה' אלוקיך בחורב, מה להלן באימה וביראה וכו' אף כאן וכו' מכאן אמרו הזבים וכו' מותרים לקרות בתורה וכו' אבל בעלי קריין אסורים'⁵¹. כלומר שבהסתמך על מה שמצא בסניני, תיקן עזרא טבילת בע"ק לתורה⁵². ורק ע"פ זה מובן שר' יהודה בן בתירא שלא קיבל את תקנת עזרא, טען שאין דברי תורה מקבלין טומאה⁵³. מדברי ריב"ב משמע שהחכמים החולקים עליו ומקבלים את תקנת עזרא סברו שאיסור לימוד תורה לבע"ק הוא משום טומאה ולא משום 'שלא יהו ישראל כתרנגולין'⁵⁴. וכן משמע מדברי

ושנותיו ומינה נלמוד אשאר א' (ספר ראב"ה, ח"א, עמ' 45). וכן אנו מוצאים אצל הראב"ן. לדעתו נידה צריכה לברך את ברכת הטבילה רק אחרי הטבילה וע"ו הוא מקשה 'ואע"ג דקיי"ל האידינא כריב"ב דטמא קורא בתורה ומתפלל ומברך כי אורחיה' (ספר הראב"ן למס' נידה סימן שכ"ח, ואדון על תירוצו להלן). גם בעל מחזור ויטרי לומד מבע"ק לנידה (מ"ו עמ' 606) וכן בעל הגהות מיימ' מביא את מנהג הנידות שלא להיכנס לביה"כ בקשר לתקנת עזרא לבע"ק (הלכות תפילה פ"ד ה"ד אות ג). וכן מוצאים גם בתשובת רב עמרם גאון: '... הלכך בע"ק ומשמש מיטתו ונדה מתפללין וכו' (אוצה"ג לברכות, חלק התשובות, עמ' 48) וכן בפסיקתא רבתי (ראה לעיל הערה 7).

47. משנה תורה הלכות תפילה פ"ד ה"ד.
48. מעדני יו"ט על הרא"ש למס' ברכות פ"ג סי' נ"ח אות ג'. וכן הקשה אותה קושיה על הש"ע ה'פרישה' על הטור סי' פ"ח אות א'.
49. חתן סופר, שער טהרת ידים והגוף סי' ד'.
50. ירושלמי ברכות פ"ג ה"ד, דף ו ע"ג.
51. מס' ברכות כב ע"א.
52. כמו שכתב רש"י בדף כ' ב' ד"ה כדאשכחן בסניני 'שהפרישן מאשה דכתיב אל תגשו אל אשה ועל פרישה זו סמר עזרא לתקן טבילה לבע"ק וכו'.
53. מס' ברכות כב ע"א.
54. מעין דברים אלו כתב גינצבורג ב'פירושים וחיידשים בירושלמי' לברכות, ג', עמ' 269, ודחה את הדברים משני טעמים ושניהם אינם נראים לי. א) וכי יעלה על הדעת לאמר שלפי שיטת החולקים על ריב"ב טבילה זו נתקנה שלא ייטמאו דברי תורה על ידי העוסק בהן? ודאי שלא. התקנה לא לשמור על דברי תורה שלא ייטמאו, אלא על קדושת העוסק שילמד מתוך טהרה. ב) "מעשה גדול" ואם לא ראו פגם במצוה שנעשית ע"י בע"ק קל וחומר שלא חששו שקדושת התורה תיפגם. גם זה אינו קשה כלל. מאחר שטומאה זו למדוה מסיני, הרי שם מדובר בדברי תורה ולא בעשיית מצוות. וכפי שאנו רואים שבדברי תורה גופה היו דרגות והיו דברים מותרים: 'ר' יוסי אומר שונה הוא ברגילות ובלבד שלא יציע את המשנה וכו' (ברכות כב ע"א).

הגמרא שטומאת בע"ק מן התורה 'לתרומה וקדשים, אתא הוא תקן לדברי תורה'⁵⁵. לאור תפיסתם של חכמי אשכנז את תקנת עזרא לבע"ק ולאור ההשוואות שערכו בין תקנת בע"ק לבין טומאת הנידה (המבוססות על תפיסה זו) – יש לבחוק מהו יחסם של ראשוני אשכנז לביטול טבילת בע"ק. כידוע נחלקו הדעות אם ביטול טבילת בע"ק הוא רק לתורה אבל לתפילה חייב, או שהביטול כולל גם את התפילה⁵⁶. חילוקי המנהגים בעניין טבילת בע"ק לתפילה, הם עתיקים ונזכרו כבר בתלמוד הירושלמי⁵⁷. במשך כל תקופת הגאונים, ממשיכים להתקיים שני המנהגים⁵⁸. לאחר תקופת הגאונים, המצב הוא כפי שסיכם אותו הרמב"ם באחת מתשובותיו: '... להתפלל הדבר תלוי במנהג, כל ישראל שבין הישמעאלים נהגו לרחוץ וכל ישראל שבין הערלים לא נהגו לרחוץ ואתם לא תשנו מנהג אבותיכם'⁵⁹. ואמנם חכמי אשכנז וצרפת סברו שביטול תקנת הטבילה היא גם לתפילה

55. מס' ב"ק פב ע"ב.

56. 'איכא מאן דאמר האי דאמרי בטלוה לטבילותא בין לדברי תורה בין לתפילה ואיכא מ"ד הני מילי לדברי תורה אבל לתפילה צריך טבילה ולאו טבילה דוקא אלא רחיצה בט' קבין' (רי"ף לברכות פ"ג דף יג ע"ב הוצ' ווילנא, ור' באוצה"ג לברכות חלק הפירושים עמ' 28 ובתוס' לברכות כב ע"ב ד"ה ולית). ויש עוד שיטה שלישית – ר' משנה תורה הלכות תפילה פ"ד הלכה ה'–ד'.

57. 'תפתר במקום שאין טובלין' (ירושלמי יומא פ"ז ה"א מד ע"ד).

58. מ' מרגליות הסתמך על בעל 'החילוקים שבין אנשי מזרח ובני ארץ ישראל' שבסימן ט' כתב 'אנשי מזרח אין רוחצין לא מקרי ולא מתשמיש המטה' וסבור שרק בסוף תקופת הגאונים התחילו בכבל לנהוג בטבילת בע"ק לתפילה. ואין זה נכון. העדות של בעל 'החילוקים' אינה מספקת כדי להוכיח שבתחילת תקופת הגאונים לא נהגו כך כלל. אין זה המקרה היחיד שבעל 'החילוקים' נוקט אחד המנהגים של בכל ומביאו כמנהג סתם של אנשי מזרח. מפורסם של דברי רב שרירא משמע שהיו נוהגים כך במשך כל תקופת הגאונים. '... וכך היו עושין ולא פשעו בדבר וחס ושלום שהיו עומדין בטומאה ומתפללין וכו'' (ס' האשכול הוצ' אלבק עמ' 6). כאשר באמת חל שינוי לקראת סוף תקופת הגאונים, רב שרירא אינו נרתע מלהודיע על כך (ראה בתשובתו שנדפסה בגאונים ב' עמ' 206). ועוד אם לפנינו מנהג עתיק שיש לו מסורת רצופה מזמן התלמוד, מובן שרב אהרן סרג'אדז גאון פומבדיתא הקפיד עד כדי כך שאם חל קרי בשבת ולא היה ביכולתו לטבול – לא התפלל במשך כל השבת (אוצה"ג לברכות חלק התשובות עמ' 55). אם, כטענת מרגליות, זהו מנהג חדש, אין זה סביר שהיה בכוחו לדחות את תפילת השבת של הגאון. וראה מה שכתב אפסוביצר שהחלוקה היא בין גאוני סורא שהתירו לבע"ק להתפלל לבין גאוני פומבדיתא שאסרו (הוספות ותיקונים לראב"ה ח"א לעמ' 46) וגם זה אינו הכרחי. מוטב להניח שהיו שני מנהגים גם במקום אחד: א) אפשר שכך יש ליישב סתירה בהלכות גדולות. בהלכות ברכות (דפ' ורשה ב' ע"ג) כתוב: 'והשתא נהוג עלמא דקארי בע"ק בתורה וקריית שמע ותפילה ויורד לפני התיבה קמי טבילה דכי אתא זעירי אמר בטלוה לטבילותא' ולעומת זה בהלכות יוה"כ (ד"ו ל"א ע"א): 'והיכא חזוא קרי ביומא דכיפורי, טביל ומברך ומנגיב נפשיה בידיה'. כאשר דן בה"ג בהלכות תפילה מביא את הנוהג הכללי שבע"ק מתפלל ללא טבילה. בהלכות יוה"כ הוא מתכוון כנגד אלו שכל השנה טובלים לפני התפילה, להם הוא מתיר לטבול גם ביו"כ. ב) בקטע כ"י מפירושו של רס"ג לויקרא שפרסם פרופ' מ' צוקר בתרביץ, לג (תשכ"ד), עמ' 54, סבור רס"ג שבע"ק אינו יכול לבוא לכנסת ולא להתפלל ולא לברך ברכת המזון אלא עד שיטבול ויטהר'. אמנם אין הוכחה ברורה מרס"ג, שהיה חכם עצמאי וחלק לפעמים על חכמי סורא – על הנוהג בסורא. אבל קשה להניח שכתב בנוסח של נוהג פשוט ומקובל על עניין שבסורא לא נהג כלל. ועוד, במקרה שלנו אין זה סביר שרס"ג קיבל דווקא את שיטתו של הגאון הפומבדיתאי רב אהרן סרג'אדז, אלא וודאי שהיו נוהגים כך גם בסורא.

59. קובץ תשובות הרמב"ם ואגרותיו ליפסיא תר"ט, ס' קמ. בין חכמי ארצות הישמעאלים שחייבו את טבילת בע"ק לתפילה היו ג"כ שתי שיטות. דעת הר"ח 'דר' יהודה לא קאמר אלא לדברי תורה

ומותר לבע"ק להתפלל ללא טבילה⁶⁰. ולכן תמוה הדבר שדווקא חכמי אשכנז, קיבלו את מנהגי הרחקת הנידה מבית הכנסת ומהתפילה⁶¹.

נראה לי שאת התשובה לשאלות אלו, נמצא בעיון בפרטי ההתפתחות של המנהגים ובבדיקת היחסים שבין המקורות הספרותיים ובין הנוהג למעשה.

א) בהגהות הרמ"א כתוב: 'יש שכתבו שאין לאשה נדה בימי ראייתה ליכנס לבית הכנסת או להתפלל או להזכיר השם או ליגע בספר (הגהות מיימוני פ"ד)⁶². וי"א שמותרת בכל וכן עיקר (רש"י הלכות נדה)⁶³, אבל המנהג במדינות אלו כסברא הראשונה⁶⁴. אנסה להראות (א) שהיו שלבים בהיווצרותם של מנהגים אלו, (ב) שקביעת המקור של השלב השני, מקרבת אותנו לפתרון השאלות ששאלנו.

הימנעות הנידה מכניסה לבית הכנסת מוכחת הן מבחינת המקורות הספרותיים והן מבחינת הנוהג המעשי של חלק מהנשים בתחילת תקופת הראשונים באשכנז⁶⁵. אולם יש לציין שבמקורות הקדומים לא נזכרת כלל הימנעות מתפילה ומהזכרת ה', אלא מבית הכנסת בלבד. וגם מבחינת המנהג אפשר להוכיח שבימי הראב"ן ור"ת עדיין לא נהגו הנשים להימנע מתפילות ומברכות, שאם לא כן אין מובן לדיונים בנוגע לברכת הטבילה. העדות המפורשת הראשונה של הימנעות למעשה מלברך ברכות, היא מן המאה ה-15 מזמנו

אבל לתפלה לא (בטלו) (ר' ליקוטי פירושי הר"ח שבאוצה"ג לברכות עמ' 231 הערה ט' וראה גם שם עמ' 30). וכן דעת ר' יהודה אלברצלוני (מובאת בתשו' מהר"ם ב"ב ד"ל סימן רכג ובטור או"ח סימן תריג). וכנראה נטה לדעה זו גם הר"ף (ברכות פ"ג דף י"ג ב' בדפ' ווילנא). לעומת זאת סבר הרמב"ם ש'כבר בטלה גם תקנה זו של תפלה', אבל מצד המנהג, אין בע"ק מתפלל עד שרוחץ כל בשרו במים משום הכון לקראת אלוקיך ישראל' (הלכות תפילה פ"ד הל' ה'-ו). וראה באיגרת הרמב"ם הנ"ל ובשו"ת שערי תשובה סוף סימן רצח.

60. ר' תם (מובא בשו"ת מהר"ם ב"ב ד"פ סי' רכא) וראב"י"ה בספרו ח"א עמ' 44-45. באור זרוע ח"א סוף סי' קיז כתב: 'מורי ר' יהודה ב"ר יצחק פי' בשם ר' יצחק ב"ר שמואל דהאיזנא דנהוג כריב"ב שרי אפי' בתפלה לכל דבר נהוג כריב"ב'. וכן נמצא בשם הר"י בתוס' לברכות כב ע"ב ד"ה ולית. וכן כתב מהר"ם מרוטנבורג: 'מיהו פשט ההיתר לכל דבר בין לדברי תורה בין לתפילה בין לתפילין ואני הייתי בצרפת בבית מורי רבינו הגדול זצ"ל וכן היה נוהג' (שו"ת מהר"ם ב"ב ד"ק סי' לז).

61. משא"כ חכמי ארצות הישמעאלים שלא קיבלו הרחקות הנידה מן התפילה ומבית הכנסת (ר' בליקוטי פירוש הר"ח שבאוצה"ג לברכות עמ' 23 ור"ף לברכות פ"ג י"ז ע"ב בדפ' ווילנא), וגם ה"בית יוסף" לאחר שהביא מנהג הנשים באשכנז כתב: 'זהשתא נשי דידין לא נהוג להמנע כלל מליכנס לבית הכנסת' (ב"י לטור או"ח סוף סי' פח). אולם למעשה, הורישה תקופת הגאונים את המנהג לעדות המזרח וחלק גדול מהם נהג כך עד לימננו.

62. על ציון זה של המקור יש לשאול: א) בהגהות מיימוניות מהלכות תפילה פ"ד אות ד' אינו מביא אלא דברי הראב"י דלהלן (גם בדפוס קושטא) וכיצד מצא המציין שם את כל המנהגים הללו? ב) לכאורה אף כתוב שם להיפך: 'ואף כשמתפללות' וכו' משמע שמתפללות. להלן נמצא תשובה גם לשאלות אלו.

63. הכוונה להלכות נדה לרבנא שלמה ב"ר יצחק שבמחזור ויטרי, עמ' 604.

64. הגהות הרמ"א לאו"ח סוף סימן פח.

65. מעשה הגאונים (מובא ברוקח סימן שיח) ובספרי דבי רש"י: 'ויש נשים שמונעות מליכנס לבית הכנסת בימי נידותם' (מחזור ויטרי, עמ' 606, ספר הפרדס הוצ' אהרנרייך, עמ' ג וספר האורה עמ' 167).

ומחוגו של בעל תרומת הדשן⁶⁶, אולם ודאי שלא אז נוצר המנהג, שהרי דווקא בתקופה זו, הנטייה היא מצד הנשים ומצד הפוסקים לצמצום ההרחקה⁶⁷. להלן אנסה לקבוע את זמן היווצרות המנהג.

בספרות הרבנית באשכנז הובא איסור הזכרת ה' לראשונה באור זרוע הגדול בשם ספר המקצועות, וגם שם מכללא ולא בפירוש: 'ולא מיבעי דאסור למיעל לבי כנישתא אלא כד שמעה מידי דברכתא אסור לה לענות אמן דאמר רבי יהודה אסור לברך לפני הנדה שלא תהרהר ותאמר אמן ונמצא שם שמים מתחלל⁶⁸'. אין ספק שאם אסור לנידה לשמוע ברכה ולהרהר ולומר אמן מפני שמחללת בכך את השם, מכל שכן שהיא עצמה אינה מברכת ואינה מזכירה את השם⁶⁸. אך אין מכך ראיה לנוהג למעשה. נדמה לי שאם נעיין היטב בדברי הראב"ה, רבו של בעל אור זרוע, נמצא כבר שם את הנוהג למעשה, שהנידה אינה עונה אמן וכל שכן שאינה מברכת ואינה מזכירה את השם. הראב"ה כתב: 'והנשים נהגו סלסול בעצמן ופרישות בעת נידותן שאין נכנסות לבית הכנסת ואף כשמתפללות אינן עומדות לפני חברותיהן, וכן ראיתי כתוב בדברי הגאונים בעניין לשון הברייתא ואינו בתוספתא שלנו, וכשר המנהג וכו'⁶⁹. אם נרצה לדייק בלשונו של הראב"ה, הרי ה"מתפללות" הן הנידות ו"חברותיהן" הן הנשים הטהורות. בכל זאת סביר יותר לפרש כי "המתפללות" הן הנשים הטהורות המקפידות שלא לעמוד לפני "חברותיהן" הנידות בשעת התפילה, כדי שלא להכשיל אותן בעניית אמן. ואע"פ שפירוש זה נראה חזק מבחינת הלשון, נראה לי מכמה טעמים שלכך התכוון הראב"ה⁷⁰:

(א) בנוגע להסתמכות על המקור שלפניו כתב 'וכן ראיתי כתוב בדברי הגאונים בענין לשון הברייתא'. יש להניח שב'דברי הגאונים' התכוון הראב"ה לקטע הנ"ל מספר המקצועות, מפני שאיסור הנידה להיכנס לבית הכנסת נמצא בו ולא מצאנו אותו במקום אחר בדברי הגאונים⁷¹, כפי שהעיר אפסטיצר שם. "בעניין לשון הברייתא" הכוונה לברייתא דמס' נידה. כך מפורש ב'אור זרוע': 'ומורי אבי העזרי (=הראב"ה) מצא כן בפירוש

66. 'ומהר"י דן לפניו (לפני מהרא"י) שצריכות לברך על נר וכל הברכות והודה לי אבל אמר שכתוב באו"ג להיפך' (לקט יושר א', עמ' 131).

67. מהרא"י התיר לנשים להיכנס לבית הכנסת בימים הנוראים וכדומה 'כי היו להן לעצבון רוח ולמחלת לב שהכל מתאספין להיות בצבור והמה יעמדו חוץ' (פסקים וכתבים למהרא"י, סימן קלב).

68. מובא 'מספר אור זרוע גדול' בספר האגור סימן א' שפת. ספר המקצועות מצטט מאמר של ברייתא דמס' נידה (עמ' 17): 'אמר רבי יודן אסור לברך בפני נדה וכו'', ויש חשיבות לכך בקשר לדברי הראב"ה דלהלן. לעומת זאת בקטע אחר של ספר המקצועות המובא ב'מעשה הרוקח' סימן קצה הדברים אינם חד משמעיים.

68א כך הבין גם בעל תרומת הדשן את דברי האור זרוע הגדול, ראה הערה 66.

69. ספר הראב"ה חלק א, עמ' 45.

70. בנוגע ללשון של ספר הראב"ה כידוע הרבה קלקלו המעתיקים ובמיוחד בענייני סגנון. וראה מה שכתב לאחרונה הרב דוד דבליצקי במבואו לספר הראב"ה למס' חולין, עמ' ט: 'השבושים והדילוגים הם כה רבים שולוא המובאות של הראב"ה בספרי אחרים היה ספרנו בהרבה מקומות כספר החתום' וראה גם מה שכתב ר"ח אלבק בהוספות ותיקונים למבוא לספר הראב"ה, עמ' 483.

71. להוציא קטע של פירוש רב סעדיה גאון לתורה בכ"י שפרסם פרופ' צוקר בתרביץ לג (תשכ"ד) עמ' 54, אבל אין להניח שהראב"ה התכוון לפירוש זה.

בכרייתא דנדה⁷². בנוגע להתאמה בין מנהג הנשים ובין המקור המובא לראיה, כבר שאל אפטוביצר שם, שלא נזכר לא בספר המקצועות ולא בכרייתא דמס' נידה, שנידה המתפללת אסור לה לעמוד לפני חברותיה. אבל באמת כתוב בכרייתא דמס' נידה: 'אמר רב יהודה אסור לברך לפני הנידה שלא תהרהר ותאמר אמן ונמצא שם שמים מתחלל'⁷³. אם נקבל את הפירוש שהנידה אינה מתפללת כלל, אלא הטהורה נזהרת שלא להתפלל לפני הנידה, כדי שלא תענה אמן – הרי יש כאן התאמה מלאה למנהג הנשים. מן המקור שעליו מסתמך הראבי"ה אתה למד על הפירוש הנכון לדבריו.

(ב) מבחינה עניינית הפירוש הראשון הוא בלתי מובן. אם הנידה יש בכוחה לטמא את תפילת הטהורות, מכל שכן שהיא מטמאה תפילת עצמה ואסורה להתפלל. אלא וודאי שהנידה אינה מתפללת כלל ולכן הנשים הטהורות מקפידות שלא להתפלל לפנייה כדי לא להכשילה בעניית אמן.

(ג) דברי הראבי"ה הגיעו אלינו גם כציטט בספר אור זרוע: 'זמורי אבי העזרי (=הראבי"ה) אמר לי שיש נשים שאינן מתפללין אחורי הנדה'⁷⁴. כאן הנושא הפעיל הוא הנשים הטהורות ולא הנידות. הנוסח המפורש שבאור זרוע מלמד על הנוסח הסתום שבספר הראבי"ה.

כללו של דבר, בזמנו של הראבי"ה הנידה אינה עונה אמן על ברכות ובוודאי אינה מברכת ומתפללת, וכל כך למה? כדי שלא יימצא שם שמים מתחלל'⁷⁴. הגענו אפוא מבחינת הזמן של היווצרות המנהג לשני קצוות הזמן האפשרי, דהיינו המנהג נוצר בתקופה שבין הראבי"ן והראבי"ה.

כדי להבין את עלייתו של המנהג הזה באשכנז באותו זמן, יש לשים לב לעובדות הבאות: דברי הכרייתא דמס' נידה כפי שהם מצוטטים בספר המקצועות, ואולי אף במקורם, היו ידועים באשכנז מתחילת תקופת הראשונים. קטעים מן הכרייתא מובאים בספר 'מעשה הגאונים'⁷⁴. וקרוב לוודאי שהדברים היו ידועים גם לספרי דבי רש"י, לא רק כמנהג אלא ממקור ספרותי שהביא את הכרייתא דמס' נידה. ע"י הנחה זו נוכל להסביר תופעה תמוהה שבספרי דבי רש"י משבחים את מנהג הנידות שלא להיכנס לביה"כ 'מקום טהרה הוא ויפה הם עושות' ויחד עם זה יוצאים בפולמוס נגד המנהג⁷⁴. בפולמוס זה יש התקפה על ההנחה

72. אור זרוע, חלק א, סימן שס.

73. כרייתא דמס' נידה, מהדורת הורביץ, עמ' 17.

74. אור זרוע חלק א' סימן שס.

74א. ובפירוש זה יש תשובה גם לשאלות על הציון שבהגהות הרמ"א (ראה הערה 62). איסור כניסה לבית הכנסת, הזכרת ה' ותפילה מצאנו כאן בראבי"ה ובנוגע לאיסור נגיעה בספר, מצאתי נוסח של דברי הראבי"ה, שהיה לפני בעל סימני אור זרוע: 'ויש נשים נמנעות מלכת לביה ומליגע בספר בעת נידתה, ויש נשים שאינן מתפללות כשהן אחורי הנדה ויפות הן עושין' (הובא בהגהות לשערי דורא הלכות נידה סימן י"ח). והרי בעל הגהות מיימוניות רק מצטט את דברי הראבי"ה ולכן המציין יכול היה לכתוב שמצא כל זה בהגהות מיימוניות.

74ב. כל הקטע 'מצאתי במעשה הגאונים' שבספר הרוקח סימן שיח לקוח מכרייתא דמס' נידה.

74ג. 'ואינם צריכות לעשות כן, דמה טעם הם עושות, אם מפני שסבורות הן שבית הכנסת יהי כמקדש, אפי' לאחר טבילה למה נכנסות בו, והלא מחוסר כיפורים שטבל והעריב עליו שמשו אם נכנס בו בכרת, וא"כ אל תכנסו בו לעולם עד שתביאו קרבן לעתיד לבא. ואם אינו כמקדש תכנסו ותכנסו.

הבסיסית של ברייתא דמס' נידה, שהדברים אסורים מעיקר הדין ולא מצד חומרא⁷⁵. זאת אומרת שבמחצית הראשונה של תקופת ראשוני אשכנז הכירו את הדעה הזאת והתנגדו לה. בוודאי שהנשים לא למדו את מנהגן שלא להזכיר את שם ה' מברייתא דמס' נידה, ובמיוחד קשה להבין את עליית המנהג לאור ההתנגדות הנ"ל. הנשים נהגו כך משום שהיו חכמים אחרים אשר לימדו אותן לעשות כן. את החכמים הללו יש לחפש בחוג אשר היה כרוך אחרי ברייתא דמס' נידה. והנה מצאתי שבחוג חסידי אשכנז, יש אהדה רבה לברייתא דמס' נידה⁷⁶.

ידועה השפעתה של ספרות ההיכלות והמרכבה על חסידות אשכנז⁷⁶. לאחרונה הוכיח פרופ' ר"ש ליברמן את זיקתה של ספרות ההיכלות לברייתא דמס' נידה. בברייתא זו נמצאים כמה אלמנטים מיסטיים, ומחבר ס' ההיכלות דרש מן החכם הנכנס להיכלות להקפיד על החומרות של ברייתא דמס' נידה⁷⁶. ומצאתי לענייננו גם את החוליה המקשרת בין חכמי ספרות ההיכלות לבין חסידי אשכנז. כוונתי לחכמי הסוד שחיו בדרום איטליה והיו אבות אבותיהם של חסידי אשכנז. אלה הם החכמים המתוארים במגילת אחימעץ, אשר מסרו לצאצאיהם ולתלמידיהם את החומרות של ברייתא דמס' נידה יחד עם ספרות ההיכלות והמרכבה⁷⁶.

יעוד שהרי כולנו בעלי קרי וטמאי נפש ושרץ ונכנסין אנו בבית הכנסת הא למדת שאינו כמקדש ויכולות הן ליכנס' (מחזור ויטרי עמ' 606, ס' הפרדס לרש"י הוצ' אהרנרייך עמ' ג' וס' האורה עמ' 167).

75. בעל תרומת הדשן כבר הבחין בכך שזהו ההבדל העקרוני בין ספר המקצועות (= ברייתא דמס' נידה) ושאר המקורות (פסקים וכתבים ס" קלב).

76. הרוקח מביא קטעים גדולים מברייתא דמס' נידה בסי' שיז ושיח וכנראה גם בספריו האחרים. ר' פירוש ה"ציוני" לתחילת פרשת ניצבים: 'וכתב בעל סודינו (= ס' סוד רזיא לר' אלעזר הרוקח) כי הרבה דברים תולין כמו כן בעליית האשה מטבילתה וכו'. וכן בפירוש המיוחס לראב"ד בסוף מס' תמיד (שהוא לאחד מתלמידי חסידי אשכנז, ר' א"א אורבך, בעלי התוספות עמ' 294). רק אצלו נשתמרה הדעה שבברייתא דמס' נידה, שכהן שאשתו נדה לא יעלה לדוכן. ור' בפירוש פענח רזא בתחילת פרשת תזריע. המחבר ר' יצחק ב"ר יהודה הלוי היה מושפע מר"י החסיד ור' אלעזר הרוקח כפי שכותב בעצמו בהקדמה לפירושו. הזהירות לשמור בקדושה ובטהרה קונטרסים שיש בהם סודות קדושים היתה קיימת מאז (ר' אוצה"ג לחגיגה ח' התשובות עמ' 17-18-21). אבל אין זה מקרה שהאפליקציה לגבי אשה נידה (ולא רק לגבי הקונטרסים עצמם אלא גם לגבי תיבה שלהם) – נמסרה בשמו של ר' יהודה החסיד: 'רבינו יהודה החסיד משפירא אשר הגלו מארץ מולדתן למדינת רעגנשפורק ע"י מעשה שאשתו נגעה בתיבתו, והתרה בה אל תקרב לתיבה כשאינך טהורה ונשכחה ממנה ונגעה בה וסודות קדושים כתובות בקונטרסים, היו באותה תיבה' (תשובות מהרש"ל סי' כ"ט וזוהי מסורת קדומה של תלמיד מהר"ם מרוטנבורג אולי של הרא"ש. ר' מה שכתב ר"י"נ אפשטיין ב"הקדס" שנה א' חלק עברי עמ' 129). ור' גם ס' חסידים הוצ' מרגליות ס"י תתשכ"ו. אין זה משנה לענייננו שחלק מן החכמים קבלו כנראה את דברי הברייתא דרך ספר המקצועות.

76א. ר' א"א אורבך, בעלי התוספות, מהדורה רביעית עמ' 376 וי' דן, תורת הסוד של חסידות אשכנז, עמ' 24-28.

76ב. ר' מה שכתב ר"ש ליברמן בנספח ב' לספרו של ד"ר א' גרינוולד Apocalyptic and Merkavah Mysticism, Leiden 1980, p. 241-244.

76ג. 'בימי ברוך בביתו ספר המרכבה היה, שבו שמש כל ימי חייו רבי שפטיה, והיה יום אחד בערב שבת... ולא היה שהנר מדליק, לפני ספר המרכבה להדליק, ואשה אחת עמדה, והיא הארורה היתה נדה... הדליקה הנר לפני התורה, ואף ה' במשפחה חרה' (מגילת אחימעץ, מהדורת ב' קלאר עמ' 76).

אם נכונה טענתי שמאחורי עלייתו של מנהג הנידוד להמנע מהזכרת שם ה' עומדים חכמים מחוג חסידי אשכנז, הרי זה מסביר את התקבלותו ועצמתו של המנהג כפי שאראה להלן. וגם אין זה קשה מה ששאלו האחרונים 'וכיון שזה מוכח מהמשנה ומדין תלמוד ומוסכם מהפוסקים שנידה חייבת להתפלל, מי הוא זה שיכול לחלוק בזה ולפטור הנשים בימי נידודתן מתפילה, ולכן חייב כל איש ואיש להזהיר בביתו ע"כ שלא ימנעו מלהתפלל שרשאות וחייבות להתפלל⁷⁷'. אין זה דבר חדש שיש בדברי חסידי אשכנז, דברים שאינם מתיישבים עם פשוטם של דברי התלמוד כפי שהעיר ע"ז כבר ה'נודע ביהודה'⁷⁸.

(ב) באשר לשאלה, שחכמי אשכנז השוו את הנידה לבע"ק וסברו שבע"ק מותר בתפילה ובכל זאת אסרו את הנידה, יש לשים לב לכך, שממקורות שונים יוצא שהייתה התפתחות מסוימת באשכנז גם בקשר לטבילת בע"ק.

אמנם, כפי שראינו, הדעה המקובלת בין חכמי אשכנז⁷⁹ שבע"ק מותר לו להתפלל ללא טבילה, אבל היו חוגים מסויימים באשכנז שסברו שיש לבע"ק לטבול לפני התפילה ויש בידינו לעקוב אחר התפשטותו של המנהג באשכנז. בתחילה אנו פוגשים אותו אצל אישים מסויימים כמו שליחי ציבור, כהנים ו'חסידי'⁸⁰. אולם המגמה בחוגים אלו היא להתפשטות המנהג לציבור כולו.

ר' יעקב ממרויש בשו"ת מן השמים מספר ששאל: 'אם יש לסמוך על הירושלמי ולומר כי תקנת עזרא לא נתקבלה בכל המקומות ובמקום שנהגו נהגו, ובמקום שלא נהגו מותר להתפלל בלא טבילה ובלא תשעה קבין, ואם הלכה כדברי הגאונים שמחמירים ואומרים שצריך טבילה או ט"ק לתפילה'. בתשובה הראשונה השיבו לו 'אינו דומה טומאה הבאה ממקום אחר לטומאה היוצאה מגופו ועזרא כשתיקן ברוה"ק ראה ותיקן. ועל הירושלמי דע אילו היה עמהם בבית המדרש לא מצאו ידיהם ועוד הרי חזר בו ואמר קודם תקנת עזרא נשנית משנה זאת, ודבר זה גורם אורך הגלות וכו'. בתשובה השנייה השיבו לו: 'שמענו מאחורי הפרגוד לטהר כל ישראל יחד אי אפשר, אך אם יטהרו שליחי ציבור בכ"מ ימהרו ביאת הגואל'⁸¹.

77. על הזהות בין ס' המרכבה וס' ההיכלות ר' רש"י למס' ברכות נ"א א': ר' ישמעאל עלה לרקיע על ידי שם, בברייתא דמעשה מרכבה' וצונץ Literaturgeschichte עמ' 606. חכמי אשכנז בכללם היו מודעים היטב לכך, שהם תלמידי תלמידיהם של חכמי דרום איטליה. עוד רבנו תם כתב: 'כי מבארי תצא תורה ודבר ה' מאוטרנט' (ספר הישר לר' תם, חלק התשובות עמ' 90 ס' מ"ו).

77. פרי חדש לאור"ח ס' פח א', וגם ב"מגן אברהם" שם הקשה: 'צ"ע דהא י"א דנשים בברכת המזון דאורייתא וא"כ איך יוכלו ליפטר ממצוות עשה דאורייתא במנהג שאין לו יסוד'.

78. 'כשאנו מוצאים אחד מחכמי ישראל המוחזק בתורה ויראה בלי ספק שכתב בספר דבר הסותר לדברי התלמוד, חייבין אנו למשכונני נפשין לתרץ דבריו שלא דיבר רק לשעה או למשפחה פרטית ודברי התלמוד הם על הכלל. וכיוצא בזה אנו מוצאים לרבינו יהודה החסיד בצוואה שלו דברים שכמעט אסור לנו לשומעם כי הוא אומר שלא ישא בת אחותו ובגמרא אמרו שהוא מצווה וכו' (שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא, אבן העזר ס' עט).

79. להוציא הוספה לס' הישר ר' להלן הערה 87.

80. לשונו של הטור ר' להלן.

81. שו"ת מן השמים, הוצ' הרב ר' מרגליות, עמ' מ"ט-נ"א. ור' גם בס' חסידים ס' רמח: '...שצריך טבילה וטהרה למתפלל', וגם שם הכוונה לשליח ציבור.

חילול הקודש ע"י נידה ותקנת עזרא

מהר"ם מרוטנבורג נשאל אם כהן שנושא את כפיו צריך טבילה והוא ענה: 'אף לפי מה דנהג עלמא כהנך תלתי סבי⁸² מנהג כשר הוא... וסבורני שכולם נוהגים כן⁸³. זאת אומרת שבזמנו של מהר"ם מקובל שכהנים בע"ק טובלים לפני נשיאת כפיים⁸⁴. מהר"ם חשב את טבילת הכהנים בע"ק כמנהג כשר, אבל סירב להתיר להם טבילה ביום כיפור, בהסתמכו על שיטת חכמי אשכנז 'דבע"ק אין צריך טבילה לא לתפילה ולא לדברי תורה⁸⁵. ואולם בתשובה שנמצאת בקובץ תשובות מהר"ם, אבל השייכת כנראה לאחד מתלמידיו⁸⁶, מביא המשיב את דברי ר' תם האוסר טבילת בע"ק ביו"כ וממשיך 'ויש מהנדזין ואומרי' דיכול לטבול (ביו"כ), דנהי דר' יהודה (בן בתירה) פוטר, הבא להחמיר ולעשות תפילה בנקיות תבא עליו ברכה⁸⁷. ה"יש מהנדזין" התירו אפוא לא רק לכהן אלא לכל אדם המקפיד על טבילת בע"ק לטבול גם ביו"כ. גם הטור כתב: 'ויש חסידים ואנשי מעשה מחמירים ע"ע וטובלים לקריין להתפלל⁸⁸. בעוד שמהר"ם לא הסכים להתיר טבילה ביו"כ גם לכהנים – שמנהגם היה לטבול כל השנה – הרי אנו מוצאים כמאה שנה אחרי זה את ר' מיישטרליין שואל את מהרי"ל: 'מי שרגיל בכל השנה לטבול לקריו, אם יטבול נמי ביום כיפור... מצינו למימר אפילו לפי האוסרי' דווקא בימות החמימות אבל כשיש כ"כ קרירות שבלי ספק צער גדול לטבול אפשר שבנדון זה לא אסרו⁸⁹. מהרי"ל ענה: 'יש להורות לשואל לפי מה שהוא אדם⁹⁰.

ההקפדה על טבילת בע"ק, מתפשטת במשך הזמן לחוגים שונים, אולם לראשונה אנו שומעים ע"כ אצל ר' יעקב מברויש. חכם זה היה בן זמנו של הראב"ה. מצאנו אפוא הקבלה זמנית בין עלייתו של המנהג שהנידה אינה מתפללת שקבענו אותה סמוך לזמנו של הראב"ה, לבין צמיחתו של המנהג להחמיר בטבילת בע"ק, באשכנז.

82. מס' ברכות כב ע"א.

83. שו"ת מהר"ם מרוטנבורג, מהדורת ר"ז כהנא, חלק א', עמ' נח סימן לב.

84. ומהרי"ל כבר מסתמך על מנהג נפוץ זה כדי להסביר 'למה אין הכהנים נושאים כפיהן בכל יום מאחר שהוא מ"ע – והשיב מפני שהוא מנהג הכהנים לטבול קודם כמו שכתוב בהגהות מיימוניות ובכל יום קשה להם לטבול בחורף ולכן עלה המנהג דוקא ביו"ט' (מובא בספר האגור סימן קעו). בבית יוסף לאר"ח סימן קכח כתב על זה 'דחק עצמו לקיים מנהג מקומו ואינו מספיק, כי מ"ש מפני שנוהגים לטבול קודם, האי חומרא דאתי לידי קולא הוא וכו' מוטב להם שיקיימו ג' עשה בכל יום ולא יטבולו כיון שאינם מחויבים וכו''. ואולם בתקופתו של מהרי"ל ובמקומו המנהג הוא כה איתן שמעט אין אפשרות להזיזו ממקומו.

85. הגהות מיימוניות כ"י אוקספורד, מובא ע"י ר"ז כהנא בשו"ת מהר"ם ב"ב חלק אר"ח עמ' קכו סימן קלג.

86. בתשובה נזכר 'אבל אומר רבינו' והדברים הללו נמצאים בהגהות מיימוניות דפ' קושטא הלכות שביתת עשור פ"ג ג' בשם מהר"ם.

87. שו"ת מהר"ם מרוטנבורג דפוס פראג סי' רכא. ה"יש מהנדזין" הללו כנראה הוסיפו הדברים גם לס' הישר לר' תם ושם כבר בנוסח: 'ואני אומר כי לתפילה יכול לטבול (ביו"כ) וכו' (ס' הישר לר' תם חלק החידושים הוצ' שלזינגר סי' שצא, עמ' 236). מן המוסיפים הללו יצאו כנראה גם הדברים המובאים באור זרוע: 'ולא כספר הישר שפירש דלתפילה לא נהוג כריב"ב' (אור זרוע ח"א סוף סי' קיז וכן גם בהגהות אשרי למס' ברכות פ"ג סי' כא).

88. טור אר"ח סימן רמא.

89. שו"ת מהרי"ל סי' קלו.

90. שם, סימן קמא.

ההשוואה בין נידה לבע"ק שאינו אותה כקו מנחה אצל ראשוני אשכנז נשמרה גם כאן.

ג) בנודע למנהג שהנידה לא תגע בספר, יש לציין הבדל מאלף בין אשכנז לבין ארצות המזרח. באשכנז, האיסור מופיע כבר בספר הפרדס⁹¹, שוב אצל ר' יהודה החסיד⁹², אח"כ בסימני אור זרוע⁹³ וכמנהג למעשה בהגהות הרמ"א⁹⁴. לעומת זאת, דווקא רס"ג שהוא מן הגאונים היחידים המביא שאין הנידה נכנסת לבית הכנסת, מדגיש במפורש 'אבל הספרים לא מצאנו שנקראו קדש ולא מקדש'⁹⁵ ואע"פ שאנו קוראים אותן כתבי הקדש, אין מוזהרין עליהם שלא ליגע בהם אדם טמא⁹⁶. קשה להניח שהמנהג שנידה לא תגע בספר נתחדש באשכנז. מדוע בכל זאת מתיר רס"ג? בקטע זה יוצא רס"ג כפי שכתב שם נגד 'המינים שאין בידיהם קבלה אלא מגששים כעוורים'. ואמנם הקראים אסרו גם את כניסת הנידה לבית הכנסת וגם את נגיעתה בספרים. כנראה שרס"ג התיר את הנגיעה בספר, כדי להבדיל מן המנהג הקראי ולהוציא מן הדעת מחשבה שכאן נתקבל המנהג הקראי.

וכך נבין גם את לשונו של הרמב"ם שכתב: 'כל הטמאין ואפילו נדות ואפילו כותי מותר לאחוז ספר תורה ולקרות בו שאין דברי תורה מקבלין טומאה'⁹⁷. המקור של הרישא כברייטא: 'הזובין והזבות והנדות והיולדות מותרין לקרות בתורה'⁹⁸ והסיפא 'שאיין דברי תורה מקבלין טומאה', מקורה בדברי ר' יהודה בן בתירא במס' ברכות⁹⁹. בשני המקורות לא נזכר כלל ש'מותר לאחוז ספר תורה' וא"כ מדוע מוסיף כאן הרמב"ם את עניין אחיזת הספר. וזהו העיקר בהלכה זו, שכן ההלכה שמותר לטמאים לקרוא בתורה כבר כתב הרמב"ם בהלכות קריאת שמע¹⁰⁰. ועוד, מדוע מדגיש הרמב"ם 'ואפילו נדות' הרי הנידה בכלל כל הטמאים, ואם רצה לפרט, מדוע הביא מן הנזכרים כברייטא הנ"ל רק את הנידה? גם הרמב"ם בא בהדגשה זו של הנידה המותרת לאחוז בספר תורה, להוציא מדעתם של הקראים שאסרו זאת¹⁰¹.

מובן שדברי הרמב"ם סותרים את המנהג באשכנז שאסר את הנגיעה בספר, וכבר כתב על דברי הרמב"ם המובאים בטור, ב"פרישה": 'מכאן משמע שכשהאשה נדה, תוכל לאחוז

91. ספר הפרדס, הוצאת אהרנרייך, עמ' ג.

92. מובא בשו"ת מהרש"ל סוף סימן כט.

93. מובא בהגהות לשערי דורא הלכות נידה סימן יח בשם סימני אור זרוע.

94. הגהות הרמ"א לאור"ח סימן פח א.

95. לא ברור כיצד פירש רס"ג את הגמרא במס' עירובין קג ע"א, המשתמשת בכלל שאין שבות במקדש לגבי ספרים, ואולי היה לרס"ג נוסח אחר בגמרא.

96. קטע מכ"י של תרגום פירושו של רס"ג לויקרא שנתפרסם ע"י פרופ' מ' צוקר בתרביץ, ל"ג (תשכ"ד), עמ' 54.

97. משנה תורה, הלכות ס"ת פ"י ה"ח.

98. תוספתא ברכות פ"ב הי"ב וכירושלמי ברכות פ"ג ה"ד, (י ע"ב).

99. מס' ברכות כב ע"א.

100. הלכות קריאת שמע פ"ד ה"ח. אמנם הראשונים כתבו שבשעת הברכה צריך לאחוז בעמודי הספר (ר' טור אור"ח סוף סימן קלט ובב"י שם) אבל הרמב"ם עצמו אינו מזכיר כלל מנהג זה של אחיזת עמודי הספר בזמן הברכה.

101. הרמב"ם הקפיד מאד שמנהגי הרחוקת הנידה יהיו רק מצד ה'נקיית ומאוס הזוהמא' אבל ללא זיקה להלכה (ר' שו"ת הרמב"ם הוצ' בלאו, ב, עמ' 589) ולכן מובן שהרמב"ם כאן מדגיש את ההיתר.

חילול הקודש ע"י נידה ותקנת עזרא

סידור בידה וכו' ועיין מ"ש רמ"א סי' פ"ח שהמנהג לאסור וכו'¹⁰². באשכנז לא הייתה סכנה של השפעה קראית ולכן המנהג שנידה לא תיגע בספר ממשיך להתקיים ללא כל עוררים. יש לציין שגם במקומות שנעלמו כל איסורי התפילה והכניסה לבית הכנסת, כגון בקהילות איטליה וליטא, נשאר שריד מן המנהג של הרחקה מן הספר בצורת איסור על הסתכלות בספר תורה בשעה שמגביהים אותו¹⁰³.

ד.

לנהייה אחרי ברייתא דמס' נידה בחוגי חסידי אשכנז, היתה השפעה כפולה: (א) האיסור הורחב גם על הזכרת ה' ותפילה. (ב) הדעה שהכניסה לבית הכנסת והתפילה הם איסורים גמורים, חודרת לספרי ההלכה כמו אור זרוע הגדול¹⁰⁴, ושערי דורא¹⁰⁵. אבל למרות שהדעה מופיעה עתה במפורש בספרי ההלכה, הרי הפוסקים עצמם לא רק ממשיכים לטעון שהכל רק חומרא בעלמא, אלא גם יש נטייה ברורה בכיוון לצמצום מנהגי ההרחקה. ר' ישראל איסרליין כבר הבחין בכך שאע"פ שבאור זרוע הגדול הובאה הדעה שתפילה וכניסה לביה"כ הן איסור גמור, הרי בעל אור זרוע עצמו לא סבר כך וכתב שיש כאן רק חומרה¹⁰⁶. בנו ר' חיים אור זרוע ניסה לחזור לתפיסה שלפני חסידי אשכנז, שהנידה תתפלל מחוץ לבית הכנסת¹⁰⁷. ר' ישראל איסרליין השתלב גם הוא בנטייה זו והתיר לנשים לבוא לבית הכנסת בימים הנוראים¹⁰⁸. גם הרמ"א הדגיש שמצד הדין הנידה מותרת בכל, אבל יחד עם זה מסר שלמעשה הנשים נוהגות לאסור הכל¹⁰⁹.

המנהגים הללו השתרשו מאד והנטייה של הפוסקים לא הזיזה אותם ממקומם במשך מאות שנים¹¹⁰. בדרך כלל, מנהג הנשים שנמסר מאם לבת, היה גורם בעל עצמה רבה שהיה קשה

102. פרישה לטור יר"ד סימן שפב, יא.

103. ספר האגור סימן א שפח 'חיי אדם' כלל ג' סימן לח. מנהג זה שהנידה לא תסתכל בס"ת נזכר גם קודם בספר 'האגודה' בסוף מס' נידה בשם הראב"ה וכן בט"ז לאו"ח סימן פח אות ב' בשם באורי הסמ"ג למהרש"ל.

104. דברי אור זרוע הגדול מובאים בספר האגור הלכות טבילה סימן א שפח.

105. שערי דורא הלכות נידה סימן יח.

106. פסקים וכתבים למהרא"י, סימן קלב ולקט יושר, א, עמ' 131.

107. דרשות מהר"ח או"ז, הוצאת רי"ש לנגה, עמ' 96.

108. פו"כ סימן קלב. בספר האגודה מובאים דברי הראב"ה שהנשים הנידות נוהגות לא להיכנס לבית הכנסת בשני מקומות, במס' ברכות סימן פז ובסוף מס' נידה. ויש הבדל: בסוף מס' נידה כתוב 'ועכשיו יש נכנסות מפני כבוד הבריות'. זוהי תוספת שהוסיפו לס' האגודה ואפשר לקבוע גם את זמן ההוספה. ההוספה מוכחת משני מקורות המביאים את דברי ספר האגודה ולפניהם לא היתה תוספת זו. (א) היו עוררים על דעתו של מהרא"י שהתיר לנידות לבוא לביה"כ בימים הנוראים. בתשובה הנ"ל הוא משתדל להוכיח את דבריו מן המקורות. אילו היתה הפסקה הזו לפניו בספר האגודה, בוודאי היה מסתייע בה. (ב) בשו"ת בנימין זאב סימן קנג מביא את "ספר האגודה שיליה נדה סי' מ"ד וזה לשונו" וגם הוא אינו מכיר את הפסקה הזו. הספר שו"ת בנימין זאב הושלם בשנת 1534 (כפי שכתב בהקדמה), וספר האגודה נדפס לראשונה ב'1571. יש להניח אפוא, שהפסקה הזאת נוספה בשליש השני של המאה ה'16.

109. הגהות הרמ"א לאו"ח סימן פח, א.

110. מצאו לכך גם סמך בוזהר. על דברי זוהר לשמות ג ע"ב: 'מסאבו דנדה קשיא מכל מסאבו דעלמא... בכל אתר דאזלין אתדחייא שכינתא מן קמיהו' כתב ר' משה זכות במאה ה'17 'שאפילו בבתי כנסיות ובתי מדרשות ששם שכינה קבועה מכל מקום אתדחייא וזהו נדה נד - ה' (מובא

מאד לערער עליו¹¹¹. במאה ה־17 כתב ר' יוסף האן ראש הדיינים בפרנקפורט: 'נוהגות יולדות להחמיר נגד הדין חומרא דאתי לידי קולא בכבוד השם יתברך ברוך הוא, שכל ימי הלידה זיינו עד שהולכות לבית הכנסת אינן מזכירות שם שמים בפהן ועל ידי כך אוכלות בלא נטילה ובלא ברכה ובלא ברכת המזון מלבד שאינן מתפללות וקוראות ק"ש וכו'¹¹². מבין חכמי הספרדים אנו מוצאים את ה"פרי חדש" שכתב באותו סגנון: 'חייב כל איש ואיש להזהיר בביתו ע"כ שלא ימנעו מלהתפלל שרשאות וחייבות להתפלל¹¹³. במשך תקופת האחרונים השמיעו הפוסקים מפעם לפעם את דעתם נגד מנהגי ההרחקה¹¹⁴. אולם כל אותו הזמן המשיכו נשים רבות במנהגן ומנהגי ההרחקה לא נעלמו. מפירושו של מהרש"א למס' סנהדרין ניתן להסיק שבזמנו הנייה אינה מזכירה שם שמים¹¹⁵. יש לנו עדות עד כמה היה המנהג מושרש ומקובל עוד בסוף המאה ה־18 בחלק מיהדות אירופה¹¹⁶, מפיו של ר' אהרן וורמש. חכם זה היה תלמידו של בעל "שאגת אריה" ויורשו בראשות הישיבה במיץ. היה תקיף בדעותיו ולא חשש לצאת נגד כמה מנהגים שחשב כי הם בניגוד להלכה¹¹⁷. והנה אנו רואים באיזו זהירות הוא מנסה להתגבר על מנהגן של הנשים הנידות שלא להתפלל: 'אותן נשים שנוהגות שלא להתפלל בנידתן, בקושטא שפיר בתפלה דרבנן שיוצאת בתפלה קצרה אפילו להרמב"ם שהסמיך מדאורייתא... וילמד כל אדם תוך ביתו שתתנהגנה כך אחר ברכת ענט"י ואי", דברכות אלו ראיות גם להן ומכש"כ ברכת הנהנין כגזול שמים ופשיטא ברהמ"ז דאורייתא, אפילו ספק לחומרא לא דחינן מקמי מנהגא ורבינו הרמ"א פסק עיקר כדעת המקילים'. ואחרי כל זה הוא מסיים: 'ואותן החוששות להזכיר שם, מצי לומר רחום מלך העולם'¹¹⁸.

בניצוצי אור לחיד"א שם, אות ג').

111. למנהגי הנשים גם ניתן בסיס תיאורטי ע"י הפוסקים: 'והנח להן אם אינן נביאות בני נביאות הן, שגדלו בין חכמי תורה ואי אפשר שלא שאלו מהם' (אור זרוע ח"א סוף סימן שסב).
112. ספר יוסף אומץ, דיני נידה וערוה, עמ' 342.
113. פרי חדש לאו"ח סימן פח א.
114. ר' ב"מגן אברהם לאו"ח סימן פח ס"ק ב ובש"ע של הרב בעל התניא או"ח סימן פח ס"ק ב ודעת הגר"א במעשה רב סימן נט וכן דעת חכמי הספרדים: ר' אליהו חזן בשו"ת תעלומות לב ח"ג סימן נו ור' יצחק פלאגי בספר יפה ללב, ב, סימן פח.
115. בתלמוד סנהדרין מב ע"א נאמר לעניין ברכת הלבנה: 'במערבא מברכי ברוך מחדש חדשים, אמר ליה האי נשי דידן נמי מברכי', ועל זה כתב מהרש"א: 'רוצה לומר תפילה קצרה כזו נשי נמי תוכל' לברך בע"פ בלילה, אי נמי דהכי קאמר נשי נמי תוכל' לברך כדקאמרת ברוך מחדש, ברכה זו בלא הזכרת השם בטומאת לידתן ונדתן, אלא ודאי צריכה ברכה זו הזכרת השם כדמסיק'.
116. כנראה שבאיטליה נתבטלו המנהגים זמן רב קודם. בעל ספר האגור כתב: 'ואני המחבר ראיתי במדינתי נוהגין הנשים להכנס לבית הכנסת ומתפללות ועונות כל דבר שבקדושה רק נוהרות שלא להסתכל בס"ת כשעה שהחזן מראהו לעם' (ספר האגור סימן א' שפח). וכן כתב ר' שבתי באר במאה ה־17 ש'לא ראה עיקר למנהג זה בכל האיטאליאה' (שו"ת באר עשק סימן לו). ייתכן שדברי ר' משה זכות הנ"ל אינם מתייחסים לאיטליה. אפשר שהוא מוסר את מנהג מקום הולדתו אמסטרדם ואפשר שמתאר מה שראה בזמן שלמד בפולניה. אבל ייתכן גם שכוונתו לחוגי המקובלים באיטליה.
117. למשל שפיכת מים בבית האבל או תעניות שובבי"ם ת"ת. ראה מה שכתב מ' קטן במאמרו 'הרב אהרן ווירמש' ב'ארשת', חלק ב' (תש"ך) עמ' 193. וחבל שלא הביא את הקטע דלהלן מספרו של ר' אהרן וורמש, שכן כאן בא לידי ביטוי צד נוסף באישיותו.
118. ספר מאורי אור, חלק באר שב"ע (=שבת, ברכות, עירובין), דף מ' ע"ב.

חילול הקודש ע"י נידה ותקנת עזרא

החתם סופר מלמד סניגוריה על מנהגי ההרחקה בהסתמכו על דברי הרמב"ן שאומות העולם היו מרחיקין את הנידה 'ואם כן דינא הוא שלא תלך לבית הכנסת ולא תתפלל משום הקריבהו נא לפחתך'¹¹⁹. כאשר הרב מוירצבורג, ר' יצחק דב במברגר כתב בספרו 'אמירה לבית יעקב' (פרק ב סעיף ו) שהנידה צריכה להתפלל ולהזכיר ש"ש, נאלץ היה להגן על דעתו בשתי תשובות¹²⁰. אחד העוררים, ר' משה מייניץ, 'התעצם ליישב מנהג המקום שנשים נידות נוהגות שלא להתפלל'¹²¹. הרב שלמה האס מדרעזניץ בעל 'כרם שלמה' מוצא לנחוצ, באותו זמן בערך, להוכיח בהוכחה מקורית מן הגמרא במגילה י"ד ע"א שמוטר לנידה להזכיר שם שמים. בגמרא שם כתוב שאביגיל כשבאה לפני דוד, היתה נידה 'והיא אמרה חי ה' וחי נפשך אשר מנעך ה' וכו'¹²².

ביהדות האשכנזית חלה ירידה גדולה בתפוצתם של מנהגי ההרחקה במחצית השנייה של המאה ה-19 עד שכמעט נעלמו, כפי שכתב בעל חיי אדם: 'במדינתנו נוהגין היתר לעולם ומברכות ומתפללות'¹²³.

אבל נשארו שרידים ממנהגי ההרחקה, מהם מפורשים ומהם בלתי מפורשים. ב'חיי אדם' וב'משנה ברורה' כתוב: 'ומ"מ לא יסתכלו בס"ת בשעה שמגביהים אותה להראות לעם ועוד שלא יכנסו לבית הקברות עד שיטבלו'. לא להסתכל בס"ת – היה אחד המרכיבים של מנהגי ההרחקה והוא נזכר כבר ע"י הראב"ה¹²⁴. אולם קשה להבין את איסור הכניסה לבית הקברות. ב'גשר החיים' לר' מיכל טוקצ'ינסקי כתב להוכיח מ'שלטי גבורים' שקדושת בית הקברות כקדושת בית הכנסת¹²⁵. אבל לפי זה כאשר הותרה הכניסה לבית הכנסת הותרה גם הכניסה לבית הקברות, כפי ששאל רש"א טוירק: 'קשה דאטו יש קדושה יתירה בבית הקברות מבית הכנסת'¹²⁶. אבל באמת בית הקברות לא נאסר משום שיש לו קדושת בית הכנסת, אלא הטעם הוא מן הקבלה. האר"י הקדוש כתב דמי שלא טבל לא ייכנס לבית הקברות כדי שלא יינזק¹²⁷. הוכחה שזוהו הטעם ולא הדמיון לבית הכנסת אפשר למצוא

119. כך כתב החתם סופר בהגהותיו לש"ע או"ח סימן פח א, ותלמידו ר' עקיבא שלזינגר בעל 'לב העברי' כתב שאשה בימי ראייתה יש לה להיזהר מלגשת אל הכותל המערבי ולא לרחבה שלפני הכותל שמתפללים בה כמו בבית הכנסת (מובא בספר הר הקודש, עמ' רעב). אבל בתשובותיו מגיע החתם סופר למסקנה שמהאי טעמא גופא יש לבטל את מנהגי ההרחקה: 'הנה כי כן בזמננו אלה דאין שום אדם (מא"ה) נזהר בזה או דנשתנו הטבעים והזמנים והמקומות או כיון שדשו ביה רבים שומר פתאים ה', בין כך ובין כך, לעת כזאת אין כאן בית מיחוש בעניין זה והמחמיר אינו אלא מן המתמיהים' (שו"ת חתם סופר חלק או"ח, סימן כג).

120. שו"ת יד הלוי, חלק או"ח סימן יב, וריג.

121. שם, סימן יג.

122. כרם שלמה חלק או"ח, סימן פח, א.

123. חיי אדם, כלל ג, סימן לח. ודברים אלו מובאים גם במשנה ברורה סימן פח ס"ק ז. אמנם כתב בחיי אדם גם: 'יש מקומות נוהגות הנשים שכל זמן שהן בימי נידות קודם ז' נקיים שלהם, אינן מתפללות ומברכות' – אבל מסתבר שהתכוון ב"ש מקומות" לדברי הרמ"א שכתב: 'המנהג במדינות אלו כסברא ראשונה' ואילו "במדינתנו" כוללת את רובה של היהדות האשכנזית.

124. ספר אגודה סוף מס' נידה בשם הראב"ה. וגם בט"ז לאו"ח סימן פח ס"ק ב בשם באורי מהרש"ל לסמ"ג.

125. גשר החיים לר"מ טוקצ'ינסקי, א, עמ' רפד.

126. שו"ת כרם צבי, סימן מא.

127. ר' במגן אברהם לאו"ח סימן תקנט ס"ק טו.

בעובדה שלבית הקברות אסורה גם בימי ליבונה עד אחרי הטבילה, מה שאין כן בבית הכנסת שאסורה רק בימי ראייתה. ר' אליעזר דייטש, הרב מבונייהד, נשאל על הבדל זה והוא השיב שהטעם שאסורה להכנס בבית הקברות הוא כמ"ש בספה"ק דאפילו איש שלא טבל אל יכנס¹²⁸. לפיכך היו רבנים שהקפידו מאד על איסור כניסה לבית הקברות¹²⁹. אולם השפעת מנהגי הרחוקת הנידה חדרה אף לתחומים אחרים. מדברי מהרש"א לסנהדרין¹³⁰ משמע, שהטעם שאין נשים מברכות את ברכת קידוש הלבנה, משום שבעת נידתן אי אפשר להן להזכיר את השם¹³¹. בספר המנהגים של חסידי חב"ד¹³² מובא שהאחרונים תמחו מדוע אין האשה מדליקה נרות חנוכה אף על פי שמן התלמוד ומן השולחן ערוך ברור שאשה חייבת להדליק נרות חנוכה, ובמיוחד לשיטת הרמ"א שכל אחד מבני הבית מדליק. במחצית השקל¹³³ תירץ בשם אליה רבה ובשם מהרש"ל¹³⁴: 'שאשתו כגופו דמי'. וכתב על זה שם בספר מנהגי חב"ד: 'ולפענ"ד דזחק גדול הוא ומחוררתא כמו שכתב במשמרת שלום¹³⁵ דיש הרבה שאין יכולות לברך ולכן נהגו כולן לצאת ע"י אחרים'. אבל בספר סוגה בשושנים כתב: 'כיון שעיקר המצווה להדליק מבחויץ ואם בימי טומאתה לא תברך לעצמה משום שאינן מזכירות את השם, יתפרסמו ימי טומאתה וטהרתה¹³⁶. בין עדות המזרח היו מנהגים שונים. ה"בית יוסף" כתב שנשים נידות נוהגות לבוא לבית הכנסת¹³⁷. אולם בוודאי שאין הכוונה לכל עדות המזרח, שהרי עוד אצל ר' חיים פלאגי

128. 'פרי השדה', חלק ד, סימן צ"ג.

129. בהקדמה לשו"ת מהר"ם שיק, מספר אחד מצאצאיו בשם ר' שבתי ווייס הרב של שימאני, שזודתו היתה בתו של מהר"ם שיק, פעם באה היא לאביה לחוסט 'ורצתה ללכת על קבר אמה בעת אשר אינה רשאית ואביה הגאון אמר לה ג"כ שלא תלך כי סכנה היא אבל נפשה אוותה מאד להשתטח על קבר אמה והלכה בלי ידיעת ורשות אביה'. כאשר חזרה במרוצה ובפחד גדול, אמר לה אביה המהר"ם שיק: 'הלא אמרתי לך שלא תלכי, לא עשיתי זאת מעולם אבל עכשיו כדי להציל חיך, אני מוכרח להשתמש בשמות הקדושים'.

גם חכמי הספרדים הכירו את הטעם של סכנה. בספר 'סוגה בשושנים' ירושלים תשל"ח, עמ' שפז, מביא בשם לקיטת כת"י של הרחיד"א ש'נידה אינה הולכת בהילולא דרשב"י ולפעמים בהיותה שם, אורח בזמנו בא ואם לא תלך תיכף מסוכנת'.

130. מהרש"א לסנהדרין מב ע"א.

131. וראה בשו"ת פרי השדה, א, סימן קג, שנשאל למה נשים טהורות אינן מברכות והשיב שקידוש לבנה על פי רוב ברחובה של עיר ומשום צניעות שלא יתפרסמו ימי טומאתה וטהרתה פטרו את כל הנשים מקידוש לבנה. יתר על כן, בשל"ה, שער האותיות, הלכות ביאה וקדושתה, כתב שהנשים נהגו להסתיר את נידותן גם מבני הבית משום צניעות.

132. ספר המנהגים של חב"ד, עמ' 69, הערה 2.

133. מחצית השקל לאורח חיים, סימן תרעא, סימן קטן ד.

134. שו"ת מהרש"ל, סימן פה.

135. משמרת שלום, סימן מח, סימן קטן ב.

136. ספר סוגה בשושנים, ירושלים תשל"ח עמ' רעד. וטעם זה של צניעות הוא גם אחד השיקולים להיתר שהנחה את האדמו"ר מליובאוויטש שנשאל אם יולדת מותרת בקריאת ה"שיחות" ולימודן והשיב: 'לענ"ד אין לה לשנות מנהגה בקריאת שיחות ולימודן (וגם משום צניעות יש בזה) ותבוא עליה ברכה' (ליקוטי שיחות כרך ז' עמ' 305).

137. בית יוסף לטור אורח חיים, סימן פח.